

*Білоус О. В.,
здобувач кафедри адміністративного та господарського права
Запорізького національного університету*

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАВА У СВІТЛІ КОНЦЕПЦІЇ ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМУ

Анотація. За визнання метою права максимально сприяття реалізації прав, свобод і законних інтересів людини, що відповідає вченню про людиноцентризм, розглядається питання про способи оцінювання ефективності права у світлі цієї мети. Обґрунтовується твердження про те, що право є ефективним настільки, наскільки виважено воно визначає межі прав, свобод і законних інтересів людини із максимальним сприяттям їх реалізації у практичній площині, що визначається на основі конкретних та об'єктивно вимірюваних критеріїв.

Ключові слова: дієвість права, ефективність права, критерії ефективності права, людиноцентризм, мета права.

Постановка проблеми. Поступовий еволюційний розвиток у правовій доктрині вчення про людиноцентризм і дедалі ширше відображення його ідейних положень і прикладних механізмів у положеннях національного та міжнародного законодавства мають супроводжуватись ґрунтовними перетвореннями теорії права, насамперед, у найбільш істотних аспектах, одним з яких є ефективність права. Критерії, за якими вимірюється ефективність права, що ґрунтуються на людиноцентристських засадах, неодноразово виступали предметом фундаментальних досліджень, однак, як засвідчує аналіз відповідних наукових праць, їх цілісного бачення сьогодні немає. Водночас видається очевидним те, що спостерігаються значні зрушення в цьому напрямі, що підтверджується під час огляду доробку вітчизняних учених.

Мета статті полягає в розгляді питання про способи оцінювання ефективності права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зокрема, Н.В. Коваленко, досліджуючи адміністративно-правові режими, вказує на те, що в сучасному адміністративно-правовому регулюванні суспільних відносин спостерігаються певні негативні тенденції. По-перше, це те, що, незважаючи на процес формування новітніх засад визначення предмета адміністративного права, бачення сутності категорії адміністративно-правового режиму на законодавчому рівні продовжує ґрунтуватись на державоцентристській радянській правовій ідеології [1, с. 3]. Із цього випливає, що вчений оцінює ефективність правового регулювання з погляду відповідності людиноцентристській ідеології. Далі, керуючись зазначеними міркуваннями, Н.В. Коваленко пропонує своє визначення адміністративно-правового режиму як особливого порядку правового регулювання, запровадження якого зумовлено специфікою предмета регулювання, що полягає у встановленні сукупності правил, сформульованих у формі дозволів, заборон, регламентів, процедур, яких повинні дотримуватись суб'єкти публічного управління, з метою найбільш ефективного забезпечення прав, свобод, законних інтересів фізичних осіб, прав і свобод юридичних осіб [1, с. 4]. Із цього визначення адміністративно-правового режиму для цілей нашого дослідження мають значення два аспекти:

– Н.В. Коваленко визначає метою, з якою взагалі мають встановлюватись правові режими, максимальне забезпечення прав і свобод людини й опосередковано реалізації її законних інтересів;

– вчений також зазначила, що адресатом правового регулювання є, перш за все, суб'єкти публічного управління, які зобов'язанні дотримуватись правил, визначених правовим режимом (тобто обмеження, які встановлюються адміністративно-правовим регулюванням, спрямовані не тільки та не стільки проти прав і свобод людини, скільки проти можливого свавілля публічної адміністрації).

Тож учений імпліцитно (без прямого зазначення про це) вихідними засадами свого дослідження визнає те, що ключова цінність правових режимів зокрема та права загалом полягає в забезпеченні прав і свобод і що ефективність права визначається двома критеріями:

– можливостями щодо реалізації людиною своїх прав, свобод і законних інтересів;

– ступенем відсутності свавілля в діяльності публічної адміністрації, що виражається у недотриманні прав, свобод і законних інтересів людини.

Ба більше, за словами Н.В. Коваленко, міжнародно-правове забезпечення адміністративно-правових режимів характеризує виведення на перші позиції не інтересів окремої держави й навіть не наднаціональних інтересів світової спільноти взагалі, а прав особи та громадянина [1, с. 411].

Водночас вищевикладена позиція щодо оцінювання ефективності правового регулювання не є явно панівною в юридичній науковій думці.

Наприклад, І.В. Болокан, вивчаючи питання реалізації норм адміністративного права, вказує, що узагальнення змісту нормативних термінів, пов'язаних з «ефективністю», можна сформулювати так: 1) корисність ефекту, врахування ризиків негативного впливу; 2) можуть враховуватись середні показники (як часові, так і якісні); 3) може мати економічний зміст (враховуються такі показники, як економічна доцільність і прибутковість), але з урахуванням цільового спрямування, наявних обмежень, існуючого рівня розвитку техніки та технологій, дотримання інших законодавчих вимог і гарантій); 4) може передбачати можливість прямо або побічно впливати на осіб і події; 5) може мати вираження у зменшенні негативних факторів або, навпаки, у збільшенні позитивних показників (залежно від бажаного результату, наприклад, чи йдеться про усунення певної проблеми чи про втілення нових показників); 6) інколи ефективність визначається як глобальний чи інтегрований підхід, спрямований на здійснення впливу на певні фактори (обсяг, час тощо); 7) може визначатись завдяки порівнянню «до» та «після» впливу; 8) може визначатись за отриманим результатом; 9) передбачає спостереження протягом часу для визначення результату; 10) інколи ефективність визначається як оціночна категорія, яка характеризує результат діяльності за критерієм (наприклад, соціальні цілі), якому цей результат має

відповідати (отже, передбачає дискрецію (розсуд) та суб'єктивний фактор); 11) інколи ефективність визначається як кількісна оцінка певних параметрів системи щодо відповідності тим цілям, які перед нею ставляться ще на рівні проектування; 12) характеризується як ступінь відповідності вжитих заходів установленим нормам і вимогам; 13) для визначення ефективності інколи необхідно, щоб одночасно існувало декілька альтернатив (для визначення, яка з них краще відповідає поставленим цілям) [2, с. 323].

Обміркувавши вищевикладене, схилиємось до думки про те, що таке різноманіття в підході визначення самого поняття «ефективність» не сприяє його належній реалізації в практичній діяльності, оскільки на практиці неможливо одночасно спиратись на 13 різних розуміння для визначення лише структури та методології системи оцінювання правового регулювання, не кажучи вже про результати такого оцінювання.

Водночас заслуговує на підтримку наведена І.В. Болокан думка М.Ю. Осипова, який зазначив, що найважливішим елементом будь-якої людської діяльності є її ціль, отже, неможливо говорити про ефективність реалізації норм права без дослідження тієї цілі, заради якої реалізація й здійснюється [2, с. 323].

Продовжуючи аналіз теоретичних напрацювань І.В. Болокан у світлі завдання нашого дослідження, зазначимо, що серед міркувань ученого, що є, безумовно, значущими для вдосконалення доктрини адміністративного права, видається не цілком виправданим вважати обґрунтованим розмежування понять «ефективність права» та «ефективність реалізації права», що нерідко обговорюється в багатьох наукових працях. Натомість видається очевидним те, що право є, перш за все, соціальним регулятором із конкретно визначеною метою. Її досягнення лише шляхом встановлення норм права (правовий ідеалізм) неможливе, оскільки в такому разі або норми права належним чином реалізуються, і, відповідно, право є ефективним загалом, або ж вони не реалізуються, і в такому разі стверджувати про дієвість права немає жодних підстав. Водночас навіть у разі, якщо норми права реалізовані, однак результат, для якого вони запроваджуються, не досягнутий, ефективність права також є сумнівною.

З огляду на це вважаємо за необхідне наголосити на тому, що вирішення питання ефективності права має бути здійснене в динамічному, а не статичному контексті, оскільки саме на врегулювання реальних, динамічних суспільних відносин право спрямоване, і саме в таких відносинах мають бути досягнуті його цілі, а не лише на аркушах актів законодавства.

Також треба звернути увагу на те, що праця вченого пов'язана не з оцінюванням «ефективності» правового регулювання, а з визначенням його «дієвості», яка, зважаючи на загальне значення цього слова та особливості зазначеного контексту, має розумітись як здатність правових норм впливати на відносини, що мають ними регулюватись. Водночас, беручи до уваги те, що у рамках нашого дослідження визначено як мета права, дієвість не означає ефективність, оскільки право може впливати на суспільні відносини та всупереч меті, якої має досягти. Наприклад, дієве встановлення законодавством монополій, які природно не обумовлені, відчутно впливає на суспільні відносини, хоча й не забезпечує задоволення законних інтересів людини, а отже, є неефективним. Водночас регулювання ринку обміну валютних цінностей є недієвим, оскільки спостерігається значна кількість порушень і зловживань з погляду законодавства. Визначити його ефективним також не можна, оскільки права людини забезпечуються неналежним чином, зокрема, через відсутність регуляторного впливу на відповідні суспільні відносини. У зв'язку із цим можна вважати

дієвість елементом ефективності, однак некоректно замінювати зміст одного поняття іншим. Отже, можна зазначити, що праця вченого ставить правильний акцент на тому, що право має не лише відповідати певним цінностям як абстрактна категорія, але й фактично впроваджувати такі цінності в суспільне життя.

У зазначеному контексті не менш значущим є науковий довідок І.М. Вороніної, яка в межах специфіки в нормотворчій діяльності МВС України вивчила аксіологічні засади нормотворчості та звернула увагу на таке.

Зокрема, на переконання вченого, правова аксіологія досліджує ціннісні засади нормотворчості, саме тому є сферою взаємодії філософсько-правового та загальнотеоретичного знання, а юриспруденція в контексті аксіологічної парадигми розглядається як вчення про цінності правової сфери. У рамках правової аксіології проводиться розмежування правових цінностей, що виступають предметом філософії права та екзистенційних цінностей, які розкриваються в загальнотеоретичних джерелах. Через правові цінності виражається власна цінність права, вони є формами позитивного ставлення до правової системи суспільства, зумовлюють вибір поведінки, а також юридичну оцінку подій [3, с. 199].

Із вищезазначеного випливає те, що саме правові цінності, які є похідними від загальнолюдських цінностей (або, інакше кажучи, є адаптованими та кристалізованими для правової сфери людськими цінностями), зумовлюють юридичну оцінку тих чи інших явищ. У цьому аспекті ефективність правового регулювання зводиться до ступеня утвердження правом зазначених цінностей. Зокрема, вчений зазначила, що принцип нормотворчості МВС України щодо координації діяльності Національної поліції відображають загальнолюдські ціннісні стандарти, розкривають сутність процесу нормотворення та визначають спрямованість нормотворчого регулювання та розвитку суспільства, оскільки, з одного боку, принципи нормотворчості відтворюють духовні, історичні, соціальні, політичні, культурні та інші особливості суспільства, трансформуючи та модифікуючи їх у концентрованому вигляді, а з іншого – через реалізацію принципів нормотворчості відбувається практичне втілення соціальних інтересів, ціннісних орієнтацій більшості складових суспільства [3, с. 200].

Отже, вчений імпліцитно та частково артикульовано висуває дві тези:

- 1) аксіологічні (ціннісні) засади правотворчості ґрунтуються на загальносуспільних цінностях;
- 2) реалізація таких цінностей є завданням права, а отже, і мірилом його (права) ефективності.

Поруч із вищевикладеними теоретичними напрацюваннями для досягнення правильного розуміння цінності та ефективності права у світлі людиноцентристської філософії велике значення мають положення та висновки дисертації В.В. Юровської про теоретико-правові та праксеологічні аспекти методів адміністративного права, спрямованого на визначення кризів призми людиноцентристської ідеології змісту та призначення методів адміністративного права, розроблення на прикладі окремих сфер публічного адміністрування концептуальних моделей збалансованого поєднання елементів імперативного та диспозитивного методів правового регулювання, їх оптимального застосування та визначення рівня ефективності методів адміністративного права [4, с. 2].

Насамперед, привертають увагу міркування вченого про цінність права, у яких ідеться про те, що:

- а) цінність права виражається в його здатності сприяти реалізації так званого загальносоціального права (права, що виникає

та існує незалежно від держави) за допомогою спеціальних механізмів і процедур;

б) розрізняють інструментальну цінність права та його власну цінність – здатність оптимізувати соціально прийнятні шляхи та засоби задоволення потреб суб'єктів;

в) загальносоціальна цінність права характеризується, перш за все, значенням для розвитку суспільства тих відносин, які закріплює та захищає відповідна правова система;

г) суб'єктивна цінність права визначається мірою тих реальних можливостей, які воно надає людині за певних історичних умов;

г) цінність права є його конкретно-історичною властивістю, не може бути безсуб'єктною чи позасуб'єктною та має, як правило, відносний характер [4, с. 126].

Зазначені твердження логічно пов'язують питання ефективності правового регулювання як із завданнями та метою права як системи, так і з його реальною роллю та можливістю в межах суспільної реальності. Тобто вчений пов'язує ефективність права з тією метою, яке право повинно досягти в певних історичних реаліях, визначаючи, що людиноцентризм є вектором розвитку і що право належить розглядати не з позиції статичної відповідності людиноцентристській ідеології, а з позиції його (права) динамічного розвитку в напрямі людиноцентризму. При цьому вчений спирається на те, що, за загальновизнаним філософським баченням, під ефективністю розуміється здатність діючої причини зробити певний ефект [4, с. 128], з чого випливає те, що ефективність права, згідно з позицією В.В. Юровської, треба оцінювати, спираючись на досягнення правом мети, яка перед ним поставлена. У зв'язку із цим можемо констатувати, що ефективність права визначається динамікою розвитку можливостей людини в суспільстві або, інакше кажучи, мірою її реальних можливостей у такому суспільстві. Водночас маємо підстави стверджувати про те, що під «можливостями», які є складовою категоріального апарату дослідження вченого, розуміються виключно можливості щодо правомірної поведінки (тобто поведінки, яка не порушує прав і свобод інших осіб).

На доповнення до вищевикладеного вельми поширеною у наукових джерелах є думка про те, що невідповідність права його меті під час реалізації права негативно впливає як на авторитет права, так і на авторитет держави, яка запроваджує (визнає, вводить у дію) норми права.

Наприклад, П.В. Поліщук слушно звернув увагу на те, що в сучасному українському суспільстві дедалі частіше спостерігаються вияви неповаги до законів, правових норм, державних органів і посадових осіб, що зумовлено, перш за все, тим, що авторитет права та держави у свідомості людей перебуває на низькому рівні. Вчений визначає цінності як те, на що орієнтується суб'єкт у своїй діяльності, а також те, що є результатом цієї діяльності, у зв'язку із чим цінності мають місце у всіх без винятку сферах життєдіяльності. Далі, послідовно розвивається думка про роль, яку цінності відіграють щодо права. Зокрема, вчений вказує на те, що для природно-правового підходу критерієм оцінювання позитивного права є не теоретичне уявлення про сутність права, а те, що природне право виступає одночасно і як певний ідеал, і як реальне, чинне право, наділене абсолютною цінністю справедливості, якому має відповідати чинне законодавство [5, с. 77–79]. Отже, маємо підстави вважати, що П.В. Поліщук дотримується думки про те, що право, по-перше, має відповідати певним цінностям і, по-друге, є ефективним за умови, що зазначені цінності реально утверджені в суспільстві.

Висновки. Найбільш виваженим та універсальним підходом до визначення ефективності права є її розуміння як досягнення правом його мети, що визначається відповідно до конкретних та об'єктивно вимірюваних критеріїв. У рамках дослідження, вважаючи метою права утвердження конституційно визначених меж прав, свобод і законних інтересів людини, маємо підстави для твердження про те, що право є ефективним настільки, наскільки виважено воно визначає межі прав, свобод і законних інтересів людини із максимальним сприянням їх реалізації у практичній площині. При цьому маєтеся на увазі реальне досягнення правом його мети (не обмежуючись побудовою відповідних абстрактних моделей у положеннях позитивного законодавства), а це є можливим, виключно якщо належним чином здійснюється правозастосовна діяльність з узгодженими з метою права підходами до тлумачення норм права та їх застосування до конкретних суспільних відносин.

Література:

1. Коваленко Н.В. Адміністративно-правові режими: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Запоріжжя, 2017. 529 с.
2. Болокан І.В. Реалізація норм адміністративного права: проблемні питання теорії та практики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07. Запоріжжя, 2017. 32 с.
3. Вороніна І.М. Аксіологічні засади нормотворчості МВС України щодо діяльності Національної поліції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.12. Київ, 2018. 19 с.
4. Юровська В.В. Методи адміністративного права: теоретико-правові та правсеологічні аспекти: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07. Запоріжжя, 2018. 428 с.
5. Поліщук П.В. Поняття правових цінностей та методологічні підходи до розуміння їхньої сутності. Філософська та методологічні проблеми права. 2013. № 1–2. С. 75–81.

Билоус О. В. Эффективность права в свете концепции человекоцентризма

Аннотация. При признании целью права максимального содействия реализации прав, свобод и законных интересов человека, что соответствует учению о человекоцентризме, рассматривается вопрос о способах оценки эффективности права с точки зрения этой цели. Обосновывается утверждение о том, что право является эффективным настолько, насколько взвешенно оно определяет пределы прав, свобод и законных интересов человека с максимальным содействием их реализации в практической плоскости, что определяется на основе конкретных и объективно измеримых критериев.

Ключевые слова: действительность права, эффективность права, критерии эффективности права, человекоцентризм, цель права.

Bilous O. Law effectiveness in the light of the anthropocentric concept

Summary. Presuming that the purpose of the law is to the greatest extent facilitate the exercise of rights, freedoms and legitimate interests of a person, which is aligned with the human-centric doctrine, the article represents considerations about how the effectiveness of law should be assessed having regard to that purpose. It is substantiated that law is efficient insofar as it sensibly determines the limits of human rights, freedoms and legitimate interests and to the greatest extent facilitates their practical exercise, which is determined on the basis of specific and objectively measurable criteria.

Key words: effectiveness of law, efficiency of the law, criteria of efficiency of law, human-centric doctrine, purpose of law.